

سخنان امام رضا علیه السلام درباره ظهور امام زمان عجل الله تعالی و فرجه الشریف

مژده به ظهور امام مهدی(ع) از همان سالهای آغازین ظهور اسلام آغاز شد و پیامبر گرامی اسلام(ص) در هر فرصت و مناسبتی که پیش می آمد مردم را به ظهور عدالت گستر موعود در آخرالزمان بشارت می دادند و آنها را از نسل و تبار، تولد و غیبت، ویژگیهای ظاهری، نشانه های ظهور، شاخصه های قیام رهایی بخش و مؤلفه های حکومت جهانی آن حضرت آگاه می ساختند. تا آنجا که امروز ما با صدها روایت که از طریق شیعه و اهل سنت از آن حضرت نقل شده مواجهه ایم. این سیره پس از رحلت نبی مکرم اسلام(ص) در میان اهل بیت طاهرین او(ع) استمرار یافت و هر یک از ایشان نیز در عصر خود تلاش کردند که باور مهدوی و فرهنگ انتظار را در میان امت اسلامی زنده و پویا نگهدارند و بدین طریق پیروان خود را در برابر هجوم مصائب، رنجها، دردها و بلاهای گوناگونی که از سوی حاکمان جور بر آنها روا داشته می شد، صبر و پایداری بخشند.

حرکت رو به گسترش معارف مهدوی در زمان امام باقر و امام صادق(ع) به اوج خود رسید و آن دو امام بزرگوار ضمن تبیین، تشریح، پالایش و پیرایش آموزه های اسلامی در زمینه های مختلف اعتقادی، اخلاقی و فقهی و تحکیم پایه های ایمانی پیروان خود، تلاش فراوانی برای توسعه و تعمیق اندیشه مهدوی و فرهنگ انتظار در میان شیعیان نمودند و با به جا گذاردن صدها روایت در این زمینه، این اندیشه و فرهنگ را تازگی و طراوت بیشتری بخشیدند. ۲. پس از این دو امام و پیش از امام حسن عسکری(ع) امامی که بیش از همه بر موارث شیعی در زمینه باور مهدوی و فرهنگ انتظار افزود و گنجینه های گرانبایی برای امت اسلام به یادگار گذاشت امام رضا(ع) است.

براساس پژوهش مؤلف محترم مسند الإمام رضا(ع) ۳ و تتبع پژوهشگران ارجمند مجموعه ارزشمند معجم أحادیث الإمام المهدی(ع) ۴ افزون بر ۳۰ روایت از امام رضا(ع) در زمینه باور مهدوی و فرهنگ انتظار نقل شده که هر یک از آنها ما را با بعدی از ابعاد بیکران شخصیت امام مهدی(ع) و قیام رهایی بخش و عدالت گستر آن حضرت آگاه می سازد.

امام رضا(ع) در مواضع متعددی با تأکید بر اینکه زمین هیچگاه از حجت الهی و امام به حق خالی نمی ماند به طور غیر مستقیم موضوع امامت را تثبیت می کردند. از جمله آن حضرت در پاسخ «سليمان الجعفری» یا «سليمان بن جعفر الحمیری» که می پرسد:

تخلو الأرض من حجة الله؟

آیا زمین از حجت خدا خالی می ماند؟

می فرماید:

لوخلت الأرض طرفه عين من حجة لساخت بأهلها ۵.

اگر زمین [به اندازه] یک چشم برهم زدن از حجت خالی بماند، ساکنانش را در خود می برد.

مضمون این روایت از سوی تعدادی دیگر از راویان با تغییرات جزئی در عبارت، نقل شده است. ۶.

براساس این روایت تا آستانه قیامت زمین از امامی که حجت خداست خالی نخواهد ماند، هر چند که در مقاطعی از تاریخ این حجت الهی بنابر ضرورتی در غیبت به سر برد.

با توجه به لزوم شناخت امام دوازدهم و لزوم جلوگیری از حیرت و سرگردانی شیعه در شناسایی منجی موعود، امام رضا(ع) در احادیث متعددی، گاه به نقل از پدران و اجداد طاهرینش تا رسول گرامی اسلام(ص) و گاه بدون نقل از ایشان به معرفی سلسله نسب آن امام می پرداختند.

از جمله در یکی از روایتی که امام رضا(ع) به واسطه پدران بزرگوار خود از رسول گرامی اسلام(ص) نقل می کنند، چنین آمده است:

أنا سيد من خلق الله، عزوجل، وأنا خير من جبرئيل وميكائيل و اسرافيل و حملة العرش و جميع ملائكة الله المقربين و أنبياء الله المرسلين، و أنا صاحب الشفاعة و الحوض الشريف و أنا و عليّ أبوا هذه الأمة من عرفنا فقد عرف الله عزوجل و من أنكرنا فقد أنكر الله، عزوجل، و من عليّ سبط أمتي و سيد شباب أهل الجنة، الحسن و الحسين و من ولد الحسين تسعة أئمة، طاعتهم طاعتي و معصيتهم معصيتي، تاسعهم قائمهم و مهدئهم ۷.

من سرور آفریده های خدای عزوجل هستم؛ من از جبرئیل، میکائیل، اسرافیل، حاملان عرش، همه فرشتگان مقرب خدا، و پیامبران مرسل خدا برترم؛ من صاحب شفاعت و حوض شریف [کوثر] هستم. من و علی دو پدر این امتیم؛ هر کس که ما را شناخت خدای عزوجل را شناخته است و هر که ما را انکار کند، خدای عزوجل را منکر شده است. دو سبط این امت و دو سید جوانان اهل بهشت، حسن و حسین، از [فرزندان] علی اند و از نسل حسین نه امامند که پیروی از آنان پیروی از من و نافرمانی از آنها نافرمانی از من است. نهمین نفر از این امامان، قائم (برپا دارنده) و مهدی آنان است.

آن حضرت در روایت دیگری می فرماید:

الخلف الصالح من ولد أبي محمد الحسن بن علي و هو صاحب الزمان و هوالمهدی ۸.

آن جانشین صالح از فرزندان ابومحمد حسن بن علی است و او صاحب الزمان و مهدی است.

در روایت دیگری امام رضا(ع) پس از آنکه «دعبل» در پیشگاه آن حضرت قصیده معروف خود را در وصف اهل بیت می خواند و در آن از قیام آخرین امام یاد می کند، می فرماید:

یا دعبل الإمام بعدی محمد ابنی و بعد محمد ابنه علی و بعد علی ابنه الحسن و بعد الحسن ابنه الحجة القائم المنتظر فی غیبه، المطاع فی ظهوره لولم یبق من الدنیا إلا یوم واحد لطول الله عزوجل ذلك الیوم حتی یرج فیملء الأرض عدلاً كما ملئت جوراً. ۹.

ای دعبل! امام پس از من فرزندم محمد و پس از محمد فرزندش علی و پس از علی فرزندش حسن و پس از حسن فرزندش حجت قائم است. همو که در غیبتش انتظار کشیده می شود و در ظهورش اطاعت می گردد. اگر از [عمر] دنیا یک روز بیشتر باقی نمانده باشد خداوند عزوجل آن روز را آن قدر طولانی می کند تا او قیام کند و زمین را از عدل و داد پر کند همچنانکه از جور و ستم پر شده بود.

در این زمینه احادیث دیگری نیز از آن حضرت نقل شده که در این مجال فرصت پرداختن به همه آنها نیست. ۱۰.
امام هشتم شیعیان (ع) در موارد متعددی به توصیف ویژگیهای ظاهری و جسمی امام مهدی (ع) پرداخته اند تا باب هرگونه شبهه و اشتباه را بر مردم ببندند. از جمله آن حضرت در پاسخ «ریان بن صلت» که می پرسد:

أنت صاحب هذا الأمر؟

آیا صاحب این امر [حکومت اهل بیت (ع)] شماست؟

می فرماید:

أنا صاحب هذا الأمر ولكنني لست بالذي أملؤها عدلاً كما ملئت جوراً، و كيف أكون ذلك علی ماتری من ضعف بدنی و إن القائم هو الذي إذا خرج كان من سن الشیوخ و منظر الشبان، قویاً فی بدنه حتی لوملاً یده إلى أعظم شجرة علی وجه الأرض لقلعها ولو صاح بین الجبال لتدکدکت صخورها یكون معه عصا موسی و خاتم سلیمان علیهما السلام، ذاک الرابع من ولدی یغیبه الله فی ستره ما شاء، ثم یرج فیملء [به] الأرض قسطاً و عدلاً. كما ملئت جوراً و ظلماً. ۱۱.

من صاحب این امر هستم، اما آنکه زمین را پر از عدل می کند همچنانکه پر از جور شده بود، من نیستم. و چگونه من با این ناتوانی جسمی که می بینی می توانم او باشم. به درستی که قائم کسی است که به هنگام قیامت در سن پیرمردان و با چهره جوانان ظاهر می شود. او از چنان قوت بدنی برخوردار است که اگر دستش را به سمت بزرگ ترین درختی که بر روی وجود دارد دراز کند آن را از ریشه برمی کند و اگر در بین کوهها فریاد کشد، صخره ها متلاشی می شوند. عصای موسی و خاتم سلیمان، که بر آنها درود باد، با اوست و او چهارمین فرزند من است. خداوند او را تا زمانی که بخواهد در پوشش خود غایب می سازد، سپس او را آشکار می سازد تا زمین را به وسیله او از قسط و عدل آکنده سازد آنچنانکه [پیش از آن] از جور و ستم پر شده بود.

همچنین آن حضرت در پاسخ «ابی صلت هروی» که می پرسد:

ما علامات القائم منكم إذا خرج؟

نشانه های قائم شما به هنگام ظهور چیست؟

می فرماید:

علامته أن یكون شیخ السن، شاب المنظر، حتی أن الناظر إليه لیحسبه ابن أربعین سنة أو دونها و إن من علاماتہ أن لایهرم بمرور الأيام واللیالی، حتی یأیته أجله. ۱۲.
نشانه او این است که سن پیران و چهره جوانان دارد، تا آنجا که وقتی کسی او را مشاهده می کند گمان می برد که چهل سال یا کمتر سن دارد. به درستی که از نشانه های او این است که گذر شب و روز او را پیر و سالخورده نمی سازد تا زمانی که اجل او فرا رسد.

آن حضرت در روایت دیگری به توصیف جمال نورانی امام دوازدهم پرداخته، می فرماید:

بأبی و أمی سمی جدی، صلی الله علیه و آله، و شبیهی و شبیه موسی بن عمران، علیه السلام، علیه جیوب النور یتوقد من شعاع ضیاء القدس. ۱۳.

پدر و مادرم به فدای او که همنام جدّم، شبیه من و شبیه موسی بن عمران است. بر او نوارهای نورانی است که از پرتو نور قدس روشنایی می گیرد.

امام رضا (ع) نیز چون دیگر اجداد طاهرینش موضوع غیبت آخرین حجت حق را پیش بینی و شیعیان را برای برخورد با این پدیده آماده نموده است. در یکی از روایاتی که «حسن بن علی بن فضال» از آن حضرت نقل کرده، در این زمینه چنین می خوانیم:

کأنتی بالشیعة عند فقدهم الثالث من ولدی کالنعیم یطلبون المرعی فلا یجدونه. قلت له: ولم ذاک یا ابن رسول الله؟ قال: لأن إمامهم یغیب عنهم، فقلت: ولم؟ قال: لئلا یکون لأحد فی عنقه یبعه إذا قام بالسیف. ۱۴.

گویا شیعیان را می بینم که به هنگام فقدان سومین فرزند من، ۱۵ مانند گوسفندانی که به دنبال چوپان خود می گردند سرگردانند و او را نمی یابند. گفتم: چرا این گونه است، ای پسر رسول خدا؟ فرمود: زیرا امامشان از آنها غایب شده است. پرسیدم: چرا؟ فرمود: برای اینکه به هنگام قیامت با شمشیر، بیعت هیچکس بر گردنش نباشد.

آن حضرت در روایت دیگری به نقل از رسول گرامی اسلام (ص) می فرماید:

بأبی ابن خیرة الإمام ابن النویبة الطیبة الفم، المنتجة الرحم... و هو الطرید الشرید الموتور بأبیه و جدّه، صاحب الغیبة یقال مات أو هلك، أی واد سلک؟ ۱۶.

پدرم به فدای فرزند بهترین کنیزان، فرزند آن [کنیز] اهل نوبه ۱۷ که دهانی خوشبو و رحمی نیک نژاد دارد. او رانده شده (دور افتاده)، بی خانمان و کسی است که انتقام خون پدر و جدش گرفته نشده و صاحب غیبت است. گفته می شود: او مرده یا هلاک شده است، در چه سرزمینی سیر می کند؟

همچنین امام هشتم شیعیان (ع) در زمینه غیبت آخرین امام، به نقل از پدران بزرگوار خود از رسول اکرم (ص) چنین روایت می کند:

والذی بعثنی بالحق بشیراً لیغیبن القائم من ولدی بعهد معهود إلیه منی حتی یقول أكثر الناس: ما لله فی آل محمد حاجه، و یشک آخرون فی ولادته. فمن أدرك زمانه فلیتمسک بدینه ولا یجعل للشیطان إلیه سبیلاً بشکّه فیزله عن ملتى و یخرجه عن دینی، فقد أخرج أبویکم من الجنه من قبل، و إن الله عزوجل جعل الشیاطین أولیاء الذین لا یؤمنون ۱۸.

سوگند به آنکه مرا به حق به عنوان بشارت دهنده برگزید، [امام] قائم از فرزندان من، بر اساس پیمانی که از جانب من برعهده اوست، از دیده‌ها پنهان می‌شود تا آنجا که بیش‌تر مردم می‌گویند: خدا نیازی به خاندان محمد ندارد. و گروهی دیگر در ولادت او شک می‌کنند. پس هر کس زمان او را دریابد بایستی به دین او درآویزد و به واسطه شک خود برای شیطان راهی به سوی خود باز نسازد، تا شیطان او را از آئین من زائل و از دین من بیرون نکند. همچنانکه پیش از این پدر و مادر شما را از بهشت بیرون کرد. به درستی که خداوند عزوجل شیطان را سرپرست (ولی) کسانی که ایمان ندارند، قرار داده است.

موضوع دیگری که در زمینه باور مهدوی در کلام امام رضا(ع) یافت می‌شود، موضوع «انتظار فرج» یا چشم به راه گشایش بودن است. آن حضرت در روایات متعددی به موضوع فضیلت انتظار فرج اشاره کرده‌اند. از جمله در روایتی خطاب به «حسن بن جهم» که از ایشان در مورد «فرج» می‌پرسد، می‌فرماید:

أولست تعلم أن انتظار الفرج من الفرج؟ قلت: لا أدري إلا أن تعلمنى. فقال: نعم إنتظار الفرج من الفرج. ۱۹

آیا می‌دانی که انتظار فرج [جزیی] از فرج است؟ گفتم: نمی‌دانم مگر اینکه شما به من بیاموزید. فرمود: آری انتظار فرج، جزیی از فرج است.

در روایت دیگری نیز می‌فرماید:

ما أحسن الصبر و انتظار الفرج أما سمعت قول العبد الصالح: «و ارتقبوا إني معکم رقیب» ۲۰ «وانتظروا إني معکم من المنتظرین» ۲۱ فعلیکم بالصبر إنما یجیء الفرج علی الیأس و قد کان الذین من قبلکم أصبر منکم... ۲۲.

چه نیکوست صبر و انتظار فرج، آیا سخن بنده صالح خدا [شعیب] را نشنیدی که فرمود: «و انتظار برید که من [هم] با شما منتظرم» و «پس منتظر باشید که من [هم] با شما از منتظرانم»، بر شما باد به صبر و بردباری؛ چرا گشایش بعد از ناامیدی فرا می‌رسد و به تحقیق کسانی که پیش از شما بودند از شما بردبارتر بودند.

و بالاخره در روایت بسیار زیبایی فضیلت انتظار را این‌گونه بیان می‌کنند:

... أما یرضی أحدکم أن یکون فی بینه ینفق علی عیاله ینتظر أمرنا فإن أدرکه کان کمن شهد مع رسول الله، صلی الله علیه و آله، بدر، و إن لم یدرکه کان کمن کان مع قائمنا فی فسطاطه... ۲۳.

... آیا هیچکس از شما خوش ندارد که در خانه خود بماند، نفقه خانواده‌اش را بپردازد و چشم به راه امر ما باشد؟ پس اگر در چنین حالی از دنیا برود مانند کسی است که به همراه رسول خدا(ص) در [نبرد] بدر به شهادت رسیده است. و اگر هم مرگ به سراغ او نیاید مانند کسی است که به همراه قائم ما و در خیمه او باشد.

موضوع دیگری که در روایات رضوی به آن پرداخته شده، موضوع ظهور امام مهدی و آثار و پیامدهای آن است. از جمله در روایتی که «حسین بن خالد» آن را نقل می‌کند آن حضرت در پاسخ این پرسش که:

یا ابن رسول الله و من القائم منکم أهل البیت؟

ای فرزند رسول خدا! قائم شما اهل بیت کیست؟

می‌فرماید:

قال الرابع من ولدی ابن سیده الإمام، یطهر الله به الأرض من کلّ جور و یقدسها من کلّ ظلم، [و هو] الذی یشک الناس فی ولادته و هو صاحب الغیبه قبل خروجه. فإذا خرج أشرق الأرض بنوره [بنور رهبا] و وضع میزان العدل بین الناس فلا یظلم أحد أحد، و هو الذی تطوی له الأرض ولا یکون له ظلّ و هو الذی ینادی مناد من السماء یسمعه جمیع أهل الأرض بالدعاء إلیه یقول: ألا إن حجّه الله قد ظهر عند بیت الله فاتبعوا فإن الحق معه و فیه و هو قول الله عزوجل: «إن نشأ نزل علیهم من السماء آیه فظلت أعناقهم لها خاضعین» ۲۴، ۲۵

چهارمین از فرزندان من، فرزند سرور کنیزان، کسی است که خداوند به واسطه وی زمین را از هر ستمی پاک و از هر ظلمی پیراسته می‌سازد و او کسی است که مردم در ولادتش شک می‌کنند و او کسی است که پیش از خروجش غیبت می‌کند و آنگاه که خروج کند زمین به نورش [نور پروردگارش] روشن گردد و در میان مردم میزان عدالت را برقرار کند و هیچکس به دیگری ستم نکند و او کسی است که زمین برای او درهم پیچیده می‌شود و سایه‌ای برای او نباشد و او کسی است که از آسمان ندا کننده‌ای او را به نام ندا کند و به وی دعوت نماید به گونه‌ای که همه اهل زمین آن ندا را بشنوند، می‌گوید: «آگاه باشید که حجت خدا در کنار خانه خدا ظهور کرده است پس او را پیروی کنید که حق با او و در اوست» و این همان سخن خدای تعالی است که فرمود: «اگر بخواهیم از آسمان برایشان آیتی نازل می‌کنیم که در برابر آن به خضوع سر فرود آورند.»

میان امام رضا(ع) و امام مهدی(ع) آنچنان پیوند قلبی وجود داشته که آن حضرت از سالها پیش از تولد نسل چهارم خود با بیانه‌های متعدد و متفاوت او را دعا کرده و نصرت و یاریش را از خداوند طلب کرده است. در یکی از این دعاها چنین می‌خوانیم:

اللهم أصلح عبدك و خلیفتك بما أصلحت به أنبیائك و رسلک و حفّه بملائکتک و أبده بروح القدس من عندك و اسلكه من بین یدیه و من خلفه رسدا یحفظونه من کلّ سوء و أبدله من بعد خوفه أمناً یعبدك لا یشرك بک شیئاً ولا تجعل لأحد من خلقك علی ولتک سلطاناً وائذن له فی جهاد عدوك و عدوه واجعلنی من أنصاره إنك علی کلّ شیء قدير ۲۶.

اللهم أصلح عبدك و خلیفتك بما أصلحت به أنبیائك و رسلک و حفّه بملائکتک و أبده بروح القدس من عندك و اسلكه من بین یدیه و من خلفه رسدا یحفظونه من کلّ سوء و أبدله من بعد خوفه أمناً یعبدك لا یشرك بک شیئاً ولا تجعل لأحد من خلقك علی ولتک سلطاناً وائذن له فی جهاد عدوك و عدوه واجعلنی من أنصاره إنك علی کلّ شیء قدير ۲۶.

خداوند! [امور] بنده و جانشینان را اصلاح کن، آنچنانکه [امور] پیامبران و رسولات را اصلاح کردی؛ او را با فرشتگان دربر گیر و با روح القدس از جانب خودت یاری کن؛ در پشت سر و پیش روی نگهبانانی قرار ده که او را از بدی درمان دارند؛ بیم و نگرانی او را تبدیل به امنیت و آرامش کن تا تنها تو را پیرستد و کسی را برای تو شریک نگیرد؛ هیچیک از آفریدگانت را بر ولیات مسلط مساز؛ اجازه جهاد با دشمنان تو و دشمنان خودت را به او عطا کن و مرا از یاران او قرار ده؛ چرا که تو بر همه چیز توانایی.

۱. ار.ک: مؤسسه المعارف الإسلامیة، معجم أحادیث الإمام المهدی علیه السلام، ج ۱ و ۲. در این کتاب ۵۶۰ حدیث که از طریق شیعه و اهل سنت از پیامبر گرامی اسلام (ص) نقل شده جمع آوری شده است که البته این رقم بدون احتساب احادیث مشابه است.
۲. ر.ک: همان، ج ۳ و ۴. مجموعه روایاتی که در این کتاب از امام باقر و امام صادق (ع) نقل شده، بدون در نظر گرفتن احادیث مشابه، افزون بر ۴۵۰ روایت است.
۳. ر.ک: عزیز الله العطاردی الخبوشانی، مسند الإمام الرضا (ع)، ج ۱، ص ۲۲۸-۲۱۶.
۴. ر.ک: معجم أحادیث الإمام المهدی، علیه السلام، ج ۴، ص ۱۷۹-۱۵۳.
۵. ابو جعفر محمد بن الحسن بن فروخ الصفار القمی، بصائر الدرجات، ص ۴۸۹، ح ۸.
۶. ر.ک: همان، ص ۴۸۹-۴۸۸، ح ۴، ۶ و ۷؛ محمد بن یعقوب الكلینی، الکافی، ج ۱، ص ۱۷۹، ح ۱۱؛ محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (شیخ صدوق)، عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۷۲، ح ۱.
۷. محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (شیخ صدوق)، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۲۶۱؛ عزیز الله العطاردی، همان، ص ۲۲۱، ح ۳۸۵.
۸. محمد باقر المجلسی، بحار الانوار، ج ۵۱ ص ۴۳، ح ۳۱.
۹. ر.ک: عزیز الله العطاردی، همان، ص ۲۲۰، ح ۳۸۴، ص ۲۲۱، ح ۳۸۶.
۱۰. محمد بن علی بن الحسین بن بابویه (شیخ صدوق)، همان، ج ۲، ص ۳۷۲.
۱۱. همان، ص ۳۷۶، ح ۷.
۱۲. همان، ص ۶۵۲، ح ۱۲.
۱۳. همان، ص ۳۷۰.
۱۴. همان، ص ۴۸۰، ح ۴.
۱۵. ظاهراً در اینجا از سوی راوی یا کسانی که از او نقل کرده اند اشتباهی رخ داده است؛ چرا که امام مهدی (ع) چهارمین فرزند امام رضا (ع) محسوب می شود نه سومین فرزند.
۱۶. محمد بن یعقوب الكلینی، همان، ج ۱، ص ۳۲۳-۳۲۲، ح ۱۴؛ محمد باقر المجلسی، همان، ج ۵۰، ص ۲۱، ح ۷.
۱۷. «نوبه» ولایتی از بلاد سودان از اقلیم اول، به جنوبی مصر بر کنار رود نیل... هم اکنون نیمی از سرزمین نوبه جزو مملکت مصر و نیم دیگر جزو سودان است (علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ج ۱۴، ص ۱۵۸-۲۰۱۵۷). مراد از کنیز اهل نوبه (نوییه) مادر امام جواد (ع) است.
۱۸. محمد بن علی بن الحسین (شیخ صدوق)، همان، ج ۱، ص ۵۱.
۱۹. ابو جعفر محمد بن الحسن (شیخ طوسی)، کتاب الغیبه، ص ۲۷۶؛ محمد باقر المجلسی، همان، ج ۵۲، ص ۱۳۰، ح ۲۹.
۲۰. سوره هود (۱۱)، آیه ۹۳.
۲۱. سوره اعراف (۷)، آیه ۷۱.
۲۲. عبدالله بن جعفر الحمیری، قرب الاسناد، ص ۲۲۴، به نقل از: عزیز الله العطاردی، همان، ص ۲۱۷، ح ۳۷۳.
۲۳. محمد بن یعقوب الكلینی، همان، ج ۴، ص ۲۶۰، ح ۳۴.
۲۴. سوره شعرا (۲۶)، آیه ۴.
۲۵. محمد بن علی بن الحسین (شیخ صدوق)، همان، ج ۲، ص ۳۷۲، ح ۵.
۲۶. ابو جعفر محمد بن الحسن (شیخ طوسی)، مصباح المتهجد، ص ۳۲۶. به نقل از: معجم أحادیث الإمام المهدی (ع)، ح ۴، ص ۱۷۱.